

40 HOMILIÍ NA EVANGELIA ŘEHOŘE VELIKÉHO V CHARVÁTSKÉM CÍRKEVNĚSLOVANSKÉM PŘEKLADU VE SROVNÁNÍ S PŘEKLADEM ČESKOCÍRKEVNĚSLOVANSKÝM

Petra FETKOVÁ, Praha

Papež Řehoř Veliký sepsal 40 homilií na evangelia latinsky na přelomu 6. a 7. stol. Tento soubor byl kompletně přeložen na počátku 11. stol. do církevněslovanského jazyka české redakce¹ a dále tradován v rukopisech ruské redakce² pod názvem *Besědy Řehoře Velikého Dvojeslova* (dále zkracuji *Bes*). Po druhé byl přeložen text Řehořových homilií na evangelia do slovanského jazyka snad již ve 12.-13. stol.³ v charvátském prostředí. Tento druhý slovanský překlad není kompletní, neboť byl pořízen jako součást breviáře,⁴ v němž se uplatňují pouze části homilií, které se tematicky vztahují k určitým církevním svátkům.

¹ Příslušnost jazyka *Besěd Řehoře Velikého* k českocírkevněslovanskému jazyku dokázal F. V. MAŘEŠ 1963 a J. M. REINHART 1980.

² J. M. REINHART 1994 uvádí stemma rukopisů *Besěd*, v němž je jako nejstarší a základní rukopis uveden Pogodinův č. 70 (*Pogod*) ze 13. stol., ten je i v této studii považován za základní, materiál je citován z něho, pouze na defektních místech je doplněn citáty z rukopisu Uvarova č. 197 (*Uvar*) ze 14.-15. stol., nyní ve Státním historickém muzeu v Moskvě. *Pogod* se nyní nalézá v Ruské národní knihovně v St.-Petěrburgu, popis rukopisu je v *soupisu Rukopisnyje knihy sobranija M. P. Pogodina I*, Leningrad 1988, 59-60. Za zapůjčení fotografií obou rukopisů děkují Slovanskému Ústavu AV ČR a zvláštní poděkování patří i dr. E. Bláhové za její cenné připomínky k této práci.

³ Zde se opírám o dataci starých charvátskohlaholských misálů tak, jak ji uvádí J. M. REINHART 1990.

⁴ V této studii budu vycházet z rukopisu *II. Novljanského breviáře* (dále zkracuji *N₂*), neboť je to jediný rukopis charvátskohlaholského breviáře, který je zpřístupněn v edici (*II. Novljanski brevijar*, Zagreb 1977).

Při srovnávání dvou překladů je důležité sledovat jednak výběr lexikálních prostředků, jednak smysl překladatele pro vystižení významu syntaktických vztahů původního textu. Třetím, nejkomplexnějším kritériem, je hodnocení úrovně překladu z hlediska přesnosti interpretace významu (smyslu) textu. Na úrovni lexikální jsou oba texty ovlivněny přirozeně jazykovým prostředím, v němž byly pořízeny. Jazyk *Bes* obsahuje některé lexikální bohemismy,⁵ a stejně *N₂* vykazuje četné kroatismy. Na úrovni syntaktické se *Bes* drží úzu klasické staroslověnštiny, kdežto do překladu charvátského již pronikají prvky charvátského csl. jazyka. Z hlediska přesnosti interpretace textu jako celku je třeba konstatovat, že překlad *Bes* je filologicky přesnější a výstižnější, snadno se vyrovnává s obtížnými místy latinského originálu, zatímco v *N₂* se vyskytují četné nepřesnosti překladu a posuny významu způsobené zřejmě překladatelovou menší znalostí latiny.⁶ Pro porovnání překladové techniky obou verzí je nejdůležitější sledovat způsob překladu latinských syntaktických vazeb a gramatických tvarů, které nemají ve slovanském jazyce přímý ekvivalent, a tudíž podávají informaci jednak o tom, zda má jazyk, do něhož se překládá, vypracován systém překladových prostředků daného gramatického či syntaktického jevu, jednak o vynalézavosti a jazykových znalostech samotného překladatele i o jeho erudici překladatelské. Mezi latinské jazykové jevy, na nichž je možné sledovat daný problém, patří především vazby akuzativu s infinitivem, ablativu absolutního a gramatické tvary participia futura, gerundiva a gerundia. Na sledování jejich ekvivalentů v *N₂* a *Bes* se soustředím v této studii, abych mohla podat ucelenou představu o rozdílech v překladových prostředcích užitých ve dvou srovnávaných slovanských překladech.⁷

⁵ F.V. MAREŠ 1963, J. M. REINHART 1980.

⁶ V omezené míře zde může při posunech významu chcsl. verze hrát roli i latinská variantní předloha *homilií Řehoře Velikého*. Identifikace lat. předlohy, z níž byl překlad pro breviář pořízen je úkolem další badatelské činnosti.

⁷ Doklady zde rozebírané jsou z kompletního materiálu částí Řehořových homilií na evangelia, kromě biblických citátů. Ty je třeba rozebrat zvlášť, protože jejich problematika souvisí s tradicí staroslověnského překladu bible v Čechách a v Charvátsku.

Rozsah srovnávaného textu je omezen velikostí homiletických částí doložených v N_2 .⁸ Místo jednotlivých částí v N_2 je uvedeno v edici *II. Novljanského breviáře*, spolu s evangelními verši, ke kterým se text vztahuje. Text *Bes* dosud vydán nebyl, přesto považuji za užitečné uvést na tomto místě synoptickou tabulku výskytu jednotlivých homiletických úryvků v N_2 a *Bes*, spolu s číslem a kapitolou homilie podle PL⁹ a s evangelními verši, k nimž se úryvek vztahuje.

PROPRIUM DE TEMPORE

	církevní svátek, k němuž se čte příslušný homiletický úryvek	folia v <i>Breviári II. Novljanském</i>	biblické místo, k němuž se úryvek vztahuje	úryvek podle PL	folia v rukopise <i>Besěd (Pogod nebo Uvar)</i>
1	Sabbato I. Adventus	3b - 3c	L 21,25	hom. 1/1	<i>Pogod</i> 2a - b
2	Dominica II. Adventus	8b - 8c	Mt 11,2-6	hom. 6/1	<i>Uvar</i> 15b - 16a, <i>Pogod</i> 20b
3	Dominica II. Adventus	11c - 12b	J 1,19-23	hom. 7/1,2	<i>Pogod</i> 28a - 30a
4	Sabbato quatuor temporum Adventus	15d - 16b	L 3,1	hom. 20/1	<i>Pogod</i> 99a - b
5	Dominica IV. Adventus	18a - b	L 3,7-8	hom. 20/7,8	<i>Pogod</i> 104a - b
6	In nativitate Domini	22c - 23a	L 2,1	hom. 8/1	<i>Pogod</i> 25b - 26a
7	In Epiphania Domini	42d - 43d	Mt 2,1-2	hom. 10/1,2,3	<i>Pogod</i> 42a - 43b
8	Infra octavam Epiphaniae	46a - d	(Mt 2,1-2)	hom. 10/6,7	<i>Pogod</i> 45b - 47b
9	Sabbato ante septuagesimam	61d - 62b	Mt 20,1	hom. 19/1	<i>Pogod</i> 90a - 91a
10	Dominica in sexagesima	64a - 65b	L(orig. Mt) 8,4-8	hom. 15/1,2,3,4	<i>Pogod</i> 74a - 77a
11	Dominica in quinquagesima	67a - c	L 18,31	hom. 2/1	<i>Pogod</i> 6b - 7a
12	Dominica I. in quadragesima	75a - 75c	Mt 4,1-9	hom. 16/1,2	<i>Pogod</i> 79a - 80b
13	Feria V. post Dom. II.	84b - c	L 16,19	hom. 40/1,2	<i>Uvar</i>

⁸ Je třeba podotknout, že v této studii se zabývám zněním překladu *Homilií Řehoře Velikého z N_2* , protože tento kodex je jediným vydaným rukopisem chsl. breviáře, ačkoli není nejstarší.

⁹ MIGNE 1849.

	quadagesimae				171b - 172a
14	Dominica de Passione	101a - c	J 8,46-49	hom. 18/1,2	<i>Pogod</i> 85a - 86a
15	Feria V. post Dom. de Passione	104b - d	L 7,36-38	hom. 33/1,2	<i>Pogod</i> 224a - 225a
16	Dominica Rurrectionis	121a - 121c 122a - 122b	Mc 16,1-6	hom. 21/1,2 2,3,4,5,6	<i>Uvar</i> 74a - 75a <i>Pogod</i> 132b - 135b
17	Feria II. infra octavam Paschae	122d - 123a	L 24,13-14	hom. 23/1	<i>Pogod</i> 148b - 149a
18	Feria IV. infra octavam Paschae	123c - d	J(orig. Mt) 21,1-2	hom. 24/1	<i>Pogod</i> 150b - 151a
19	Feria V. infra octavam Paschae	124a - b	J 20,10-12	hom. 25/1	<i>Pogod</i> 157a - b
20	Sabbato in albis	124c - d	J 20,1	hom. 22/1,2	<i>Pogod</i> 138a - b
21	Dominica in octava Paschae	126b - c	J 20,19	hom. 26/1	<i>Pogod</i> 166b - 167a
22	Dominica I. post octavam Paschae	132a - c	J 10,11-12	hom. 14/1	<i>Pogod</i> 68b - 69a
23	In vigilia Ascensionis	150d - 151c	Mc 16,14-16	hom. 29/1,2,3	<i>Pogod</i> 187a - 189a
24	In vigilia Pentecostes	155d - 156d	J 14,23-26	hom. 30/1,2	<i>Pogod</i> 195b - 197b
25	Dominica II. post Pentecosten	178a - c	L 14,16	hom. 36/1,2	<i>Pogod</i> 262a - 263b
26	Dominica III. post Pentecosten	178c - 179a	L 15,1-4	hom. 34/1,2,3	<i>Pogod</i> 234a - 235a
27	Dominica IX. post Pentecosten	181c - 182a	L 19,41-44	hom. 39/1	<i>Pogod</i> 303b - 304b
28	Dominica XIX. post Pentecosten	187b - c	Mt(orig. J) 22,1-2	hom. 38/1,2	<i>Pogod</i> 287a - 288a
29	Dominica XX. post Pentecosten	187d - 188a	J 4,46-47	hom. 28/1	<i>Pogod</i> 183b

COMMUNE SANCTORUM

30	In vigilia apostolorum	326b - 327b	J 15,12-14	hom. 27/1,2,3,4	<i>Pogod</i> 175b - 178a
31	Plurimorum apostolorum	330a - b	L 10,1	hom. 17/1,2	<i>Pogod</i> 115a - 115b
32	Commune unius martyris	332a - 334b	L14,25 -26	hom. 37/1,2,3	<i>Pogod</i> 276a - 278b
33	Commune unius mart. non	334a - b	Mt 10,38		

	pontificis				
34	Commune plurimorum martyrum	337b - d	L 21,9-11	hom. 35/1	<i>Pogod</i> 252d - 254a
35	Commune confessoris pontificis	340d - 343a	Mt 25,14	hom. 9/1,2 hom. 9/2,3,4,5,6 hom. 9/6,7	<i>Pogod</i> 35b - 37b <i>Pogod</i> 58b - 61a <i>Pogod</i> 37b - 39a
36	Commune confessoris non pontificis	345a - c	L 12,35	hom. 13/1,2	<i>Pogod</i> 58a - 63a
37	Commune virginum	347d - 348d	Mt 25,1-5	hom. 12/1,2	<i>Pogod</i> 61a - 62b
38	Commune plurimum virginum	350a - 351c	Mt 13,44- 52	hom. 11/1 hom. 11/2 hom. 11/3 hom. 11/4 hom. 11/5	<i>Pogod</i> 48b - 49b <i>Pogod</i> 49b - 50a, 51b <i>Pogod</i> 51b - 52a, 51a, 51a - 51b <i>Pogod</i> 51b, 50b - 51a, 50a <i>Pogod</i> 50a, 52a - 53a, <i>Uvar</i> 34a

PROPRIUM SANCTORUM

39	In vigilia s. Andreae apostoli	384b - c	Mt 4,18 - 22	hom. 5/1,2	<i>Pogod</i> 17b - 18b
40	Festum s. Thomae apostoli	392a - c	J 20,24	hom. 26/7,8,9	<i>Pogod</i> 171a - 172a

1. Překlad latinských syntaktických vazeb

1.1. Překlad latinské vazby akuzativu s infinitivem

Klasickou a charakteristickou vazbou pro řečtinu a latinu (jazyky, z nichž byly převážně překládány texty do staroslověnštiny) je vazba **akuzativu s infinitivem**, která je konstruována tak, že infinitiv, spolu se svým subjektem stojícím v akuzativu, je gramatickým objektem určitého slovesného tvaru. Při překladu této vazby do staroslověnského jazyka se překladatelé setkávali s některými problémy, neboť staroslověnština (a slovanské jazyky vůbec) nemá prostředky pro

vyjádření některých mluvnických kategorií klasických jazyků. V tomto případě jde zejména o neexistenci tvaru pro infinitiv minulých a budoucích časů a o rozdílnou rekcí některých sloves ve staroslověnině (respektive ve slovanských jazycích) a v řečtině či v latině. Některé slovanské ekvivalenty latinských sloves nevyžadují doplnění dvěma akuzativy, nýbrž akuzativem a dativem (např. *povelěti, povědati, rešti* apod.). Po těchto slovesech se v stsl. překladech užívá často vazba **dativu s infinitivem**,¹⁰ vzácně vazba **akuzativu s infinitivem**.¹¹ Tyto vazby znají již nejstarší cyrilometodějské památky, nejsou však základním prostředkem pro překlad řeckého (resp. latinského) akuzativu s infinitivem. Tím je **vazba dvou akuzativů**, akuzativu jména a akuzativu participia.¹² Tato konstrukce je, na rozdíl od slovanské vazby akuzativu s infinitivem, schopna vyjádřit slovesný čas. Slovanské participium totiž rozlišuje gramatické časy, a tak informuje o relativním čase děje, tj. současnosti nebo předčasnosti. Participium se gramaticky shoduje s logickým podmětem vazby, proto je též v akuzativu. Kromě tří uvedených způsobů překladu vazby akuzativu s infinitivem existují i jiné způsoby (substantivum, vedlejší věta, volný překlad). Ty jsou však v našem materiálu ojedinělé.

Vazba **dvou akuzativů** je nejčastějším ekvivalentem latinského akuzativu s infinitivem. V 19 případech (celkem je v našem materiálu 42 dokladů na překlad lat. vazby akuz. + inf.) překládají tímto prostředkem na stejném místě obě památky. Gramaticky čas participia většinou odpovídá gramatickému času latinského infinitivu. Za lat. inf. prez. akt./pas. se užívá vesměs ptc. prez. akt./pas.:

- 1) 6/1: *quem ipsum esse prophetando, baptizando, et ostendendo clamaverat*
 N₂ 8b23: *egože samogo suča propovédê pokae i k'rstae vapily b(ê)šê*
Uvar 16aα6: ѿгоже самого и стаго соуца . прерокоуа . крста про-
повѣдаа възпиаше

- 2) 10/6: *Sunt vero nonnulli haeretici qui hunc Deum credunt, sed ubique regnare nequaquam credunt*

¹⁰ R. MRÁZEK 1963; *Gramatika na starobalgarskija ezik*, Sofia 1991, 452n.

¹¹ Vazba akuzativu s infinitivem ve staroslověnině bývá považována vesměs za grecismus či latinismus. Viz K. HORÁLEK 1954, 159n.; R. VEČERKA 1961, 57n.

¹² K. HADERKA 1964; L. PACNEROVÁ 1964.

N₂ 46a24: Suty nēci eretici iže sego b(og)a verujut. na ne v'sag'da c(ē-sa)rujuča verujut' i.

Pogod 45bβ4: соутъ же зѣло . мнози юретици . иже б̄а соуца . сего вѣдѣть . нъ всѣхъ . мѣстѣхъ . владоуца не вѣроуютъ .

Za lat. inf. perf. akt./pas. bývá užito ptc. prêt.:

3) 10/2: *omnia quippe elementa auctorem suum venisse testata sunt*

N₂ 43b27: vsa ubo is'tuhiē b(og)a rēs'na t'vor'ca s'voego v' plti prišad'sha poz'naše toli s'vedokovaše

Pogod 42bβ18: вса же твари . творьца . своего . пришьдъша . съвѣдѣтельствовалы соутъ .

Inf. fut. akt. bývá interpretován participiem prézenta dokonavého slovesa:

4) 6/1: *venturum inferno te nuntiem, quem jam venisse mundo nuntiavi*

N₂ 8c14: priduča te v' preis'podnaē v'z'vēcu li ēkože te priduča sučimъ v' mirē v'zvēstihъ

Uvar 16aβ10: и градоуца та въ адъ повѣдѣ . егоже оуже пришедъша семоу свѣтоу повѣдахъ .

5) 39/1: *flevit etenim prius Redemptor ruinam perfidae civitatis, quam ipsa sibi civitas non cognoscebat esse venturam*

N₂ 181d29: plaka ubo m(i)l(o)sr'dni izb(a)vit(e)lъ žalos'tno vēroju grada . eže onъ gradъ ne poz'na gredučago na nъ

Pogod 304bα19: плака же са оубо . мѣстѣши . избавитель . ѿ разорении . невѣрнаго града . егоже себе . тъ градъ . не знааше . придоуца

Od tohoto schématu se oba překlady odchyľují zřídka, větší volnost zde vykazuje charvátská verze.

V textu *Bes* je doložen překlad latinského infinitivu **participiem prézenta kongruentním** s podmětem hlavní věty, tj. v nominativu. Takový překlad se v našem materiálu objevuje v *Bes*, v *N₂* ho nenacházíme. V případě vazby s participiem v nominativu za latinský akuzativ s infinitivem nelze jednoznačně rozhodnout, zda jde o kontaminaci původní vazby dvou akuzativů s nominativem, nebo zda jde o vazbu kongruentní, kdy je participium i jeho logický podmět v

nominativu a celá vazba se dá chápat jako vazba **dvou nominativů**. (doklad z *Bes*, v N_2 je vazba akuz. + inf.):

6) 15/2: *Sic Balaam Israelitici populi tabernacula contemptatus flevit, eisque se similem fieri in morte deprecatur, dicens ...*

N_2 64d32: *Tako valamъ iz(rae)lskago plka s'tani z're p'laka i nimъ sebe biti podob'na v' semr'ti prošaše gl(agol)e.*

Pogod 76aβ5: ТАКОЖЕ ВАЛАМЪ . ИЗДРАМИТЬСКЪИХЪ . ЛЮДИИ . ШБИТЪБЛИ ВИДЪ . ВЪСПЛАКА СѦ . И ПОДОБЪ СѦ . ИМЪ БЪТИ . ВЪ СМЪРТИ ПРОСИ ГЛАГОЛА

Tato konstrukce je známa již z kanonických staroslověnských památek (vyskytuje se v nejstarších překladech evangelii, ale především v *Supr*). Na některých místech (viz výše uvedený případ *Bes*) není zcela jasné, zda jde v případě slova **se** o zvrtné zájmeno v akuzativu (potom by se jednalo o kontaminaci vazby akuzativní s nominativní) nebo zda jde o tvarotvornou partikuli náležející ke slovesu.

V některých případech je infinitiv předlohy překládán participiem staroslověnského slovesa s partikulí **se**, která může být součástí slovesa v participiu (jasný příklad nemáme k dispozici) nebo je partikulí slovesa určitého, řídícího celou vazbu:

7) 18/1: *non dedignatur ex ratione ostendere se peccatorem non esse, qui ex virtute divinitatis poterat peccatores justificare.*

N_2 101a21: *ne ot'mečet' se. zakonomъ êviti grêš'nikъ ne biti. iže siloju božastvenuju možaše grêš'niki opravditi.*

Pogod 85aβ11: НЪ НЕ РАЧИЛЪ . ВЪ ГЛАГОЛЪ . ЮВИТИ СѦ . ГРЪШЬНЪ . НЕ СЪ . ИЖЕ . СИЛОЮ . БЪЖЪ СТВИА . МОГЪИ ГРЪШЬНИКЪ . ШПРАВДАТИ . НЪ СТРАШЬНО ЮСТЬ ЗЪЛО . ЮЖЕ ПРИРЪКАЕТЪ .

8) 34/3: *Sed quia aegri erant ita ut aegros se esse nescirent ...*

N_2 179a16: *na zane nemoč'ni bêhu. Tako da se nemoč'ni biti ne znaêhu.*

Pogod 235aα23: НЪ ЯКО БОЛНИ БЪАХОУ . ТОГО РАДИ БОЛЬНИ СОУЩЕ СѦ . НЕ РАЗОУМЪАХОУ .

Participium je v nominativu proti očekávanému akuzativu, z čehož lze vyvodit, že **se** je v tomto případě tvarotvornou partikulí staroslověnského reflexivního slovesa. Podobné vysvětlení nalezneme i u

R. Večerky,¹³ který vykládá **se** jako partikuli tvořící součást slovesa a tudíž nijak neovlivňující pád participia, a to je proto v nominativu. Konstrukce s nominativem participia dobře odpovídá syntaktickému systému staroslověnštiny. Umístění partikule ve větě dále od slovesa (př. 8 - *Bes*) nebo zřejmě elidované **se** (v dokl. 7 - N_2)¹⁴ však může naznačovat jistou volnost zmíněné částice, která ještě nepatří ve všech případech ke slovesu, a zřejmě je dokladem přechodu **se** do pozice partikule tvořící se slovesem jedinou lexikální jednotku. To, že jde o partikuli **se** a nikoli o akuzativ zvrátneho zájmena, je zdůrazněno srovnáním s jiným místem v překladu *Bes*, kde není akuzativ **se**, ale delší tvar akuzativu reflexivního zájmena **sebe**:

9) 21/1: *et quidem ad hoc opus me sufficere posse non video*

N_2 121a36: *v istinu na sie dêlo me dovolna moči ne viždju*

Uvar 74aβ21: И ЯКО ОУБО НА СЕ ДЪЛО СЕБЕ МОГОУЩИ НЕ ВИЖЮ

V některých případech je latinská vazba akuzativu s infinitivem v čsl. překladu *Bes* zcela přirozeně přeložena vazbou dvou nominativů, která je závislá na slovese v pasivu, většinou v pasivu reflexivním. Tento rozdíl mezi latinskou a slovanskou konstrukcí je dán rozdílnou morfologickou a syntaktickou charakteristikou sloves odpovídajících významů v obou jazycích; v N_2 je překlad buď stejný jako v *Bes* (dokl. č. 11), nebo je užito vazby dvou akuzativů (dokl. č. 10):

10) 7/2: *Joannes ergo vocem se esse asserit, quia Verbum praecedit.*

N_2 12a24: *Iv(a)нь ubo gl(a)s' se sučъ v'z'vêči êko s'l(o)vo predide*

Pogod 29bα14: ИШАНЪ ЖЕ ГЛАС(Ъ) СЯ . СЫ НАРИЦАЮТЬ . ЯКО ПРЪДЪ СЛОВЪМЪ . ИДАШЕ

11) 15/2: *et damnanda agit, quae quidquid egisse se meminit jam et ipsa damnavit*

N_2 64d27: *i osuditel'na t'vorit' ki ubo s'tvoriv' se v's'pominaet' i juže samъ osudi*

Pogod 76aα19: И КАНАТНИХЪ СЯ . ПАКТЫ ТВОРИТЬ . ИХЪЖЕ ЯЛИКОЖЕ СТВОРЪ СЯ . ПОМНИТЬ .

¹³ R. VEČERKA 1993, 136.

¹⁴ Elize partikule **se** opakující se krátce za sebou u dvou sloves je u druhého ze sloves ve staroslověnštině velmi častým jevem. Toto dokládá R. VEČERKA 1989, 118n. Zároveň bývá na takových místech v paralelních kanonických textech varianta s elidovanou a s neelidovanou partikulí **se**.

Vazba **akuzativu s infinitivem** je druhým nejfrekventovanějším překladem lat. vazby akuz. + inf. v našich dvou památkách (to platí zejména o N_2). Tento způsob překladu řecké, resp. latinské vazby je doložen již v nejstarších staroslověnských překladových památkách, kde se slovanské vazby akuzativu s infinitivem používá po slovese *glagolati* a po slovesech smyslového vnímání.¹⁵ V případech, které se v našem materiálu vyskytují, je velmi těžké rozhodnout, zda jde při použití slovanského akuzativu s infinitivem o latinismus, který charakterizuje mladší vrstvu jazyka, či zda jde o vazbu používanou i ve starším stadiu jazyka.¹⁶

Při rozhodování o tom, zda jde v daném případě o latinismus (tzn. překladový kalk) či o vazbu, která odpovídá syntaktickému úzu slovanského jazyka, se budeme řídit spíše rekcí konkrétních sloves, jimiž jsou vazby řízený, než sémantickou platností těchto sloves. Pokud je možné dané slovanské sloveso doplnit objektem v infinitivu, budeme považovat vazbu akuzativu s infinitivem na něm závislou za organickou součást syntaxe csl. jazyka. Pokud takováto vazba závisí na slovese s rozdílnou rekcí (akuz. a dat., akuz. a předložkový pád, apod.) nelze než vazbu akuz. + inf. v tomto případě považovat jednoznačně za překladový kalk z latiny (doklad z N_2 překládá stejnou vazbou jaká je v latinském originálu, kdežto *Bes* překládají vazbou dvou akuzativů nebo jinou vazbou, např. dat. + inf.):

12) 16/1: *Qui tamen non esse incredibilia ista cognoscimus, si in illo et alia facta pensamus*

N_2 75a35: *na obakъ v'sakomu vêritel'no biti znamenati se možetъ . ače v' semъ druga s'motreniê mis'limъ .*

Pogod 79bα11: *ѡгожє право . не [не] соуща . невѣрна си . нъ вѣрна . познаимъ . ѡщє на немъ . друуга . дѣла нѣа . помнимъ .*

¹⁵ R. VEČERKA 1961, 60n.; E. BLÁHOVÁ 1973, 20n., dokládá výskyt vazby akuz. + inf. po slovese (*sъ*)*tvoriti* ve všech homiliích *Clozianu*, po slovese *мынѣти се* se však vyskytuje pouze infinitiv. Sporadický výskyt vazby akuzativu s infinitivem v *Clozianu* dokládá malé rozšíření této vazby v nejstarších staroslověnských památkách.

¹⁶ K. HORÁLEK 1954, 159n. pouze konstatuje výskyt dané vazby ve staroslověnětině, aniž by věnoval pozornost rozboru okolností, za jakých je takováto konstrukce v textu překladu použita. R. VEČERKA 1993, 235 považuje akuz. + inf. ve staroslověnětině jednoznačně za řecký (resp. latinský) vliv. Tutéž vazbu v západoslovanských jazycích považuje za vliv latiny, resp. hovorové němčiny.

13) 28/1: *Minus itaque in illum credidit, quem non putavit posse salutem dare*

N_2 188a3: *ne dobrê v istinu ego vêrova. êko ego ne mnê moçi podati cêleniê*

Pogod 184aα24: *малты же оубо въ нь . вѣрова . егоже не мнѣаше . могуща . дати съдравнѣ*

V pěti případech překládají obě památky stejné místo vazbou akuz. s inf., a to po slovesech: *проси Bes, prošaše N_2 (deposcit); створи Bes, želêl bêše N_2 (optavit); не сдѣють сѧ Bes, ne up'vajuče N_2 (desperant); оуповаѣтъ Bes, up'vaetъ N_2 (sperat); повелѣтъ Bes, iz'voli N_2 (voluit), vždy pouze za latinský infinitiv prézenta. Na příklad na místech:*

14) 21/3: *pertimescant qui, carnalibus desideriiis pressi, ad eorum se societatem pertingere posse desperant*

N_2 122a14: *užasaite se. oni iže pl'tnimъ ob'êti suty. I k' n(e)b(e)skimъ graždanomъ priti ne up'vajušte.*

Uvar 75aα13: *бюати сѧ иже плзтьними похотьми погнетени . о причащению ихъ прїидени быти не надѣють сѧ .*

15) 37/1: *Sed ad haec audita inardescit animus, jamque illic cupit assistere, ubi se sperat sine fine gaudere.*

N_2 332b25: *na i k simъ slišavšimъ misalъ vžizetъ se. i juže on'dê želêetъ prêd'stoêti idêže up(ь)vaetъ se radovati bes'kon'ca.*

Pogod 276bα22: *нъ къ симъ . слышаномъ . възжьжеть сѧ . юже оумъ . иже тамо . хошеть . преди стати . идеже . оуповаѣтъ . бес коньчинты . радovati сѧ .*

Na osmi místech užívá tohoto překladu N_2 proti dvěma akuzativům v *Bes* po slovesných tvarech: *znamenati se možetъ N_2 (познаимъ Bes, cognoscimus); javiti N_2 (явити Bes, ostendere); ne viždju N_2 (не вижу Bes, non video); ne mnetъ N_2 (не мнеть сѧ Bes, non credunt); ne znaêhu N_2 (не разоумѣахоу Bes, nescirent); suprotivi N_2 (помгылеетъ Bes, contendat); ne mnê N_2 (не мнѣше Bes, non putavit); videtъ N_2 (видатъ Bes, conspiciunt). Ve všech těchto případech je překládán latinský inf. préz. (viz zde doklad 7, 13):*

16) 38/1: *at si quis forte contendat hanc eandem esse lectionem, ego melius puto ...*

N₂ 187b36: аще ли же нѣкто супротиви ово оножде бити чт(е)ние азъ боле м'нжу ...

Pogod 287bα11: и аще кто оубо . помышляеть . се тоже соущи . чтению . и азъ добръе . мню

V dokladech neexistuje případ, kdy by měl *N₂* akuz. + ptc. proti jinému překladu v *Bes*.

Při rozbořech a zkoumání překladu vazby akuz. + inf. (z řečtiny i z latiny) do staroslověnštiny se objevovala snaha badatelů usoustavnit jednotlivé způsoby překladu dané vazby, vymezit užívání jednotlivých prostředků (vazba dvou akuzativů, akuz. + inf., ptc. v nominativu kongruentní s podmětem, vedlejší věta) v souvislosti se slovesem, které řídí celou vazbu.¹⁷ Tato slovesa byla podle sémantiky řazena do podobných skupin, jaké známe z gramatik klasické latiny či řečtiny. Takto byly vymezovány skupiny sloves, po nichž je ve staroslověnských překladech uplatňována vazba dvou akuzativů po verbech *dicendi* a *sentiendi*, vazba akuzativu s infinitivem především po verbech *sentiendi*¹⁸ apod.

Při charakterizování distribuce daných překladových prostředků ve staroslověnštině (resp. v církevní slovanštině) je třeba pokročit od příliš široce vymezených skupin (verba *dicendi*, verba *sentiendi* atd.) a od sémantické charakteristiky řídících sloves k přesněji a užse vymezeným skupinám sloves, které budou vytčeny na základě syntak-

¹⁷ Ve své rozsáhlé studii věnované problému infinitivních vazeb v nejstarších staroslověnských památkách se K. HADERKA 1964 nesnaží o přesné definování distribuce vazby, jeho práce je spíše popisná a autor v ní operuje se skupinami sloves podle jejich sémantické platnosti (verba *sentiendi*, *dicendi* ... atd.). Podobně se L. PACNEROVÁ 1964 zabývá materiálem nejstarších staroslověnských evangelních textů a vymezuje oblast používání slovanského akuzativu s infinitivem pouze na její syntaktickou závislost na slovesech *dicendi* a *sentiendi*, nedochází však k hlubší analýze distribuce různých stsl. prostředků pro překlad klasické (zde řecké) vazby akuz. s inf.

¹⁸ K. HADERKA 1964 se ve své studii soustředí především na popis infinitivních vazeb (dat. s inf., akuz. s inf.); L. PACNEROVÁ 1964; R. VEČERKA 1961 uvádí, že vazba akuz. s participiem stojí ve staroslověnštině po slovesech smyslového vnímání a duševní činnosti. Je prostředkem jednak pro překlad stejné vazby řecké, jednak pro překlad vazby akuzativu s infinitivem. Večerka podotýká, že řecký akuz. s inf. se někdy do staroslověnštiny překládal po slovesech smyslového vnímání též slovanskou vazbou akuz. s inf. Zároveň tvrdí (v souhlase s K. HORÁLKEM 1954), že vazba akuz. s inf. byla ve staroslověnštině řídkým překladovým prostředkem, vyvolaným těsným příklonem k řecké předloze. Jako běžnější překlad řeckého akuz. s inf. po slovesech smyslového vnímání udává vazbu dat. s inf. V. též R. VEČERKA 1993, s. 235.

tických charakteristik jednotlivých slovních jednotek, tj. sloves. Vazba dvou akuzativů vychází ze systému staroslověnského jazyka, zatímco vazba akuzativu s infinitivem je považována za překladový kalk. Vliv latiny (resp. řečtiny) na vznik vazby akuzativu s infinitivem ve slovanském jazyce je nesporný, avšak na základě rozboru materiálu, který máme k dispozici, lze soudit, že distribuce vazby akuzativu s infinitivem v csl. jazyce není libovolná, resp. nelze této vazby užít na všech místech, v závislosti na libovolném slovese. Materiál, který máme k dispozici v rámci této práce je sice příliš omezený na to, abychom na základě jeho zkoumání vyvozovali obecnější závěry, může však velmi dobře posloužit k ilustraci celé problematiky i k demonstrování rozdílu ve stylu překladu latinské vazby akuzativu s infinitivem v obou památkách.

Vazba **dvou akuzativů** se v *Bes* vyskytuje po slovesech: *prerokovati*, *pověděti* (2x), *naricati*, *svědětělstvovati*, *povědati*, *poznati* (2x), *znati* (2x), *věděti*, *věrovati* (2x), *otmětati sja*, *věriti*, *pomněti (se)* (2x), *mněti (se)* (3x), *viděti* (2x), *razmyšljati*, *javiti sja*, *rozuměti*, *pomyšljati*. V N_2 se vazba dvou akuzativů vyskytuje po slovesech: *propovědati*, *vzvěstiti* (3x), *poznati toli svedokovati*, *praviti*, *poznati* (2x), *verovati* (4x), *vděti*, *vvšpominati*, *glagolati*, *mněti*, *smotriti*. Vazby **akuzativu s infinitivem** je v *Bes* použito po těchto slovesech: *prositi*, *uprvati*, *stvorit*, *svděti*, *povelěti*. V N_2 je stejná vazba užito častěji, a to po slovesech: *prositi*, *uprvati*, *želěti*, *izvoliti*, *dopuštat*, *znamenati*, *javiti*, *viděti*, *suprotiviti*, *mněti*, *isповědati*. Klasického staroslověnského prostředku **dativu s infinitivem** je užito v obou překladech zřídka, v *Bes* je to na třech místech, a to po slovesech: *povědati*, *čisti*, *chotěti*, v N_2 se vyskytuje pouze jednou po slovese *vzvěstovati*.

Je zajímavé, že některá slovesa řídí v *obou památkách stejnou vazbu*. Tak po slovesech „*prositi*, *uprvati*“ je v obou památkách vazba akuzativu s infinitivem a podobně je v obou překladech po slovesech „*poznati*, *mněti*“ vazba dvou akuzativů. Tyto shody by mohly naznačovat jisté omezení pro použití určité syntaktické vazby v církevní slovanštině v závislosti na slovese, které řídí celou konstrukci. U těchto sloves jde totiž o různé syntakticko - sémantické vztahy slovesa, proto se zde nemůže vyskytovat vazba dvou akuzativů, neboť ta by měla jiný význam (srov.: *prosi Isusa priti kъ němu* = *prosil Ježíše, aby k němu přišel*, zde nemůže být vazba dvou akuzativů, kdežto v případě:

mьně Isusa proroka sošta = domníval se, že Ježíš je prorok, zde může být variantní vazba akuzativu s infinitivem: *mьně Isusa proroka biti*). V našem materiálu se bohužel vyskytuje příliš málo sloves, která jsou z latinského textu přeložena v *Bes* i v *N₂* stejným slovanským slovesem, takže není možné vyvodit obecnější závěr o rekci stejných sloves v obou památkách. Naproti tomu se vyskytují i slovesa, která řídí v obou památkách rozdílnou vazbu. Po slovesech *javití*, *viděti*, *mьněti* následuje v *N₂* vazba akuz. s inf., zatímco v *Bes* je po týchž slovech vazba dvou akuzativů. Takovéto rozdíly by mohly svědčit buď o proměnách rekce některých sloves v rámci různých redakcí církevní slovanštiny a různého stáří jazyka, anebo o větším množství variant v doplnění slovesa syntaktickými vazbami. Z podobných důvodů se zřejmě vyskytuje i více variant syntaktického doplnění sloves v rámci jedné památky. V *Bes* řídí sloveso *povědati* na jednom místě vazbu dvou akuzativů, na druhém místě vazbu dat. s inf. Podobně je tomu v *N₂* se slovesem *mьněti*, které je jednou následováno vazbou akuz. s inf. a jednou vazbou dvou akuzativů.

Zdá se, že slovanská vazba akuzativu s infinitivem se může vyskytovat po těch slovesech, která mohou mít za jeden z předmětů infinitiv. V *N₂* je zřejmý vliv latiny na výskyt vazeb akuzativu s infinitivem. Je však otázkou, do jaké míry je distribuce této vazby v csl. textu ovlivněna syntaktickými konstrukcemi latinské předlohy a do jaké míry jde o důsledek proměny rekce některých slovanských sloves v charvcsl. jazyce ve srovnání s čsl. jazykem *Besěd*. Zřejmě se do překladu *N₂* promítají oba vlivy a mísí se.

1.2. Překlad latinské konstrukce ablativu absolutního

Latinská vazba ablativu absolutního je polovětná konstrukce, která je schopna vyjadřovat nejen časové, ale i kauzální, kondicionální a další okolnosti děje hlavního.¹⁹ Skládá se ze jména v ablativu, které je logic-

¹⁹ Absolutní participiální konstrukce nacházíme ve starých ide. jazycích. Základem těchto konstrukcí byly v jednotlivých jazycích různé pády. V řečtině např. genitiv, v baltštině dativ, ve staroslověnštině dativ, v latině ablativ. O výskytu absolutních participiálních konstrukcí v ide. jazycích viz zvl. V. POLÁK 1948; J. STANISLAV 1933.

kým subjektem vazby, a z participia s ním kongruentního. Subjekt této participiální konstrukce se obvykle liší od subjektu děje hlavního.

Z klasické staroslověnštiny známe obdobnou konstrukci - vazbu **dativu absolutního** -, která byla v kanonických staroslověnských textech hojně užívána²⁰ pro překlad řeckého genitivu absolutního. Staroslověnská vazba dativu absolutního však nebyla jediným prostředkem pro překlad absolutní participiální vazby řecké. Ve staroslověnštině se též hojně užívalo překladu pomocí **participia kongruentního s podmětem děje hlavního**. Tento způsob byl domácím slovanským prostředkem pro vyjádření vedlejšího děje, jehož podmět byl shodný s podmětem děje hlavního, ale bylo možné jej použít i pro vyjádření participiální konstrukce, jejíž podmět se lišil od podmětu děje hlavního.²¹ Při překladu do staroslověnštiny byly mnohdy podměty participiální vazby s podmětem věty hlavní ztotožňovány, buď změnou rodu původního latinského participia, např. v *N*₂:

1) 10/3: *sed nativitate Regis nostri cognita, Herodes ad callida argumenta convertitur*

*N*₂ 43d13: na rožds'tvo c(ěsa)ra našego z'nae irudь pod'ěm'na z'namenîe vz'raĉae se

nebo rozšířením podmětu věty hlavní i na podmět původní participiální konstrukce:

2) 18/2: *Accepta autem tanta contumelia, quid Dominus respondeat audiamus ...*

*N*₂ 101c22: priěmъ ubo tolika gaždeniê. ĉto bo otvêĉa slišahomъ...

Pogod 86aα23: приятъ же толь . велицъ роуготъ . что бѣ въѣша . послушамъ ...

V některých případech je přeložena latinská vazba ablativu absolutního v obou památkách shodně vedlejší větou, zejména časovou, přičemž participium je kongruentní s podmětem věty hlavní:

3) 9/3: *Quorum bene Petrus adhuc in infirmitate positus speciem tenet cum, viso miraculo piscium, dixit ...*

*N*₂ 342a6: ih'že dobrê pet(a)ръ iže oĉe v slabo poloenъ (!) b(ê)še obrazь drža. egda viděvъ množ(a)stvo ribь i r(e)ĉe ...

²⁰ Zvl. L. NEČÁSEK 1957.

²¹ R. VEČERKA 1961, 106-110.

Pogod 59aα11: ИХЪЖЕ ДОБРЪ ПЕТРЪ . ІЕЩЕ ВЪ НЕМОЩИ СЫИ . ѠБРАЗЪ . ДЪРЖИТЬ . ІЕГДА ВИДА . ЧЮДО . РЪТЪВЪ ГЛА

V *Besědách* zcela jednoznačně dominuje překlad slovanskou konstrukcí **dativu absolutního**. V N_2 se tento způsob překladu vyskytuje celkem na sedmi místech, která překládají i *Bes* tímto syntaktickým prostředkem. Nikdy se dativ absolutní nevyskytuje v N_2 na místě, které by bylo v *Bes* přeloženo jinou konstrukcí. Dativ absolutní používají *Bes* na šesti místech, která jsou v N_2 interpretována vazbou instrumentálu absolutního. **Instrumentál absolutní** je též absolutní participiální polovětnou konstrukcí a vznikl analogií podle latinského ablativu absolutního přesnou nápodobou latinské konstrukce:

- 4) 1/1: *et quibusdam interpositis, hoc quod modo audistis adjunxit*
 N_2 3b30: eterimiže meju položenimi si eže nine slišas'te prireče
 Pogod 2aβ16: и ієтеромъ . ієще по нихъ градоуцимъ . то ієже нъинъ слышасте . прирѣкаєть
- 5) 8/1: *Quia, largiente Domino, missarum solemnia ter hodie celebraturi sumus, loqui ...*
 N_2 22c32: v'zvêčæetъ vamъ bratiê milêiša . êko danasъ v' čas'tъ h(rъsto)va rois'tva podajučimъ g(ospode)тъ tri k'ratъ mašu peti hoteče esamъ . I sego radi gl(agol)ati ...
 Pogod 25bβ5: ѡко щедрѡщю гѣви . Ѡ литоургии чьстии .г. крата дньсь поюще ієсмь .
- 6) 15/2: *et quasi acceptus cibus stomacho languente rejicitur, ...*
 N_2 64c3: I lêki braš'no priêto š'tum'ko (sic!) nemoč'nimъ iz'vržet' se ...
 Pogod 75aα16: и ѡко приѡта ѡдъ . сырищю . боѡщю . избѡюєть сѡ
- 7) 5/1: *jam ruinis ejus crebrescentibus, districti sui iudicii diem propinquantem denuntiat*
 N_2 384b35: juže padaniemъ ras'tučimъ s'teš'nenimъ s'voego suda prib'liženie dne v'z'vêčæetъ
 Pogod 18aα15: оуже напастъмъ ієго . часто бывающимъ . лютадо . своієго соуда . днь приближающъ сѡ . повѣдаєть .

Základem této slovanské absolutní participiální vazby je participium a jméno v instrumentálu, pádu, který na rozdíl od dativu (v konstrukci dativu absolutního) odpovídá svými syntaktickými funkcemi nejvíce latinskému ablativu. Instrumentál absolutní nepatří k prostředkům

klasické staroslověnštiny, je výrazně západního a mladšího původu (je doložen jen v překladech latinských textů)²². Instrumentál absolutní se nikdy nevyskytuje v *Bes*, zatímco N_2 ho užívá na několika místech (3x) proti jinému překladu v *Bes* (vedlejší větou časovou, dvojitým akuzativem, kongruentním participiem):

8) 10/1: *sed quaerendum nobis est quidnam sit quod, Redemptore nato, pastoribus in Iudaea angelus apparuit*

N_2 43aб: *na ičimo n(a)ть estь če ponê bilo bi eže iz'b(a)viteľemь rožděnimь pas'tireť va ijuděi an'j(e)ľ êvi se*

Pogod 42aβ5: *НЪ ВЪЗИСКАТИ . НАМЪ ІЕСТЬ . ЧТО ОУБО ІЕСТЬ . ІЕЖЕ ИЗДРЪШИТЕЛЮ . РОЖЕНОУ . ПАСТЫРЕМЪ . ВЪ ІЮДЪИ . АН'ГЛЪ ІАВИ СЯ .*

9) 5/1: *quia ad unius jussionis vocem Petrus et Andreas, relictis retibus, secuti sunt Redemptorem.*

N_2 384b7: *êko k' edinogo glasa povelenu p(e)t(a)рь os'tav'lenimi sêt'mi imiže pitêhota se nas'ľedovaesta iz'b(a)vitela.*

Pogod 17bβ8: *ІАКО КЪ ВЪЗВАНІЮ . ІЕДИНОУ . ЗАПОВЪДИ . ПЕТРЪ И АНДРЪИ . ѠСТАВЪША . МРЪЖА . ІДОСТА ПО ІСЪ*

Na některých místech se setkáváme s obdobou instrumentálu absolutního s vynecháním participia. Tu je absolutní participiální konstrukce latinská **překládána instrumentálem jména ve funkci syntaktického adverbia**. Tyto případy se nacházejí pouze v N_2 , *Bes* mívají na takových místech dativ absolutní:

10) 26/7: *ostensa suorum cicatrice vulnerum, infidelitatis illius vulnus sanavit*

N_2 392a19: *osezaniem' že êzavъ s'voihъ g(ospod)ъ žes'tosr'die ego i never'stvê ego êz'vê is'cêli*

Pogod 171aβ10: *И ІАВЛЕНОМЪ РАНАМЪ . ІАЗВЪ СВОИХЪ . НЕВЪРОВАНИА ІЕГО . ІАЗВОУ ІЦЪЛИ .*

V ostatních dokladech je lépe pojímat instrumentál substantiva a kongruentního participia pasiva jako adverbialní určení:

11) 26/1: *post resurrectionem corpus dominicum verum fuit, quod clausis januis ad discipulos ingredi potuit*

²² Výskytem csl. konstrukce instrumentálu absolutního v českocírkevněslovan-
ských překladových památkách z latiny se zabývala též E. BLÁHOVÁ 1993.

N₂ 126b16: po v'skrěsnii t(ê)lo g(ospod)ne rěsno bē. eže zak'loplenimi dvarmi kь uč(e)n(i)k(o)ť vniti može

Pogod 166bα8: како оубо повъкръснии . тѣло г̃не истое бѣ . иже затворенамъ . двърьмъ . соуще оученикомъ . възлѣсти може .

11) 26/1: *ad humanos oculos per nativitatem suam clauso exiit utero Virginis*

N₂ 126b33: kь č(lověč)skima ušima roždstvomь svoimь . zatvorenomь črěvomь d(ê)vi izide

Pogod 166bβ9: къ члвчьскама вчима . рожьствъмъ своимъ . затвореноу соущоу . чревоу двца изиде .

Stejně i v Bes:

12) 6/1: *unde et inquisitus Dominus enumeratis potentiae suae miraculis, de mortis suae protinus humilitate respondit*

N₂ 8c16: sego radi v'prošeny g(ospod)ь učenicoma ivanovima s'kaza sili s'voe čudes a s'měreni s'voe semr'ti inag'du otveča

Uvar 16aβ13: того ради въпрашаемъ г̃ъ мнозѣми силы своѣа чюдесты ѿ смѣрени и оумилени съмьрти своѣа тогда ѿвѣща

Překlad *Besěd* se vyznačuje užíváním klasické staroslověnské participiální vazby - dativu absolutního - v naprosté většině případů (26) z celkového počtu míst, na nichž je v latinském textu vazba ablativu absolutního (35). Na zbylých místech překládá *Bes* absolutní participiální vazbu jinými prostředky, např. kongruentním participiem, jménem s předložkou, na jednom místě nalézáme překlad, který F. V. Mareš²³ interpretoval jako lokál absolutní vzniklý přímým vlivem latinské vazby ablativu absolutního a jejím „přesným“ překladem. Není však vyloučeno, že se ve skutečnosti nejedná o vazbu lokálu absolutního, ale o omyl překladatele, který byl ovlivněn zněním latinského tvaru slova *mater* - „matre“ a zvukově podobným tvarem staroslověnským („матере“):

13) 27/4: *certe dum filii Zebedaei, interveniente matre, quaererent*

N₂ 327b21: v ist(i)nu egda s(i)nu zaveděovu mati iskaše všad'si

Pogod 177bβ17: югдаже оубо . ѿны зеведеова . молаци са . ѿтре искашета .

²³ F.V. MAREŠ 1963, 434.

Charakteristickým rozdílem v užití prostředků pro překlad vazby ablativu absolutního v *Bes* a N_2 je výskyt instrumentálu absolutního v N_2 . Je to překladový kalk z latiny nevyskytující se v *Bes*, které dávají přednost prostředkům klasické staroslověnštiny. To svědčí o větší starobylosti jazyka *Bes*. O větším vlivu latiny na jazyk N_2 svědčí zejména výskyt syntaktického kalku instrumentálu absolutního (9x). V jazyce N_2 je však zároveň doložen i úzus klasické staroslověnštiny výskytem vazby dat. abs. (7x).

Ze srovnání překladu charakteristických latinských vazeb v *Bes* a N_2 vyplývá, že jazyk *Bes* je pevněji zakotven v úzu klasické staroslověnštiny, překlad vykazuje rozložení užitých klasických staroslověnských překladových prostředků podobné nejstarším slovanským překladům. Tato jazyková starobylost (na úrovni syntaktické) se projevuje v převaze vazby dvou akuzativů pro překlad latinského akuz. s inf. a vazby dativu absolutního jako ekvivalentu latinského ablativu absolutního. Pravidelnost prostředků použitých pro překlad daných latinských konstrukcí svědčí o určitém překladatelském úzu, o systému prostředků pro překlad daných latinských syntaktických jevů. Naproti tomu v překladu N_2 je zřejmá rozkolísanost překladových prostředků; N_2 používá ještě klasických staroslověnských vazeb (vazby dvou akuzativů pro překlad lat. akuz. s inf. a dat. abs. pro překlad lat. abl. abs.), ale zároveň zde nacházíme, zřejmě pod vlivem latiny, i prostředky neklasické (akuz. s infinitivem ve větší míře za lat. vazbu akuz. s inf. a instr. abs. za lat. abl. abs.). Oba typy překladů (klasické staroslověnské a neklasické) jsou v N_2 zastoupeny zhruba v poměru 1:1. Jazyková norma N_2 je rozkolísanější než v *Bes*, prochází zřejmě stadiem, v němž zaniká systém starých, klasických překladových prostředků a inovace ještě nevytvářejí systém.

2. Překlad latinských gramatických tvarů

2.1. Překlad latinských tvarů participia futura

Staroslověnština nemá zvláštní tvar pro vyjádření futura, tedy ani pro vyjádření participia futura, neboť staré ide. futurum (-s-ové) se ve

slovanštině nezachovalo. Proto se slovesný budoucí čas ve staroslověnském úzu vyjadřuje několika způsoby: 1. pomocným slovesem s infinitivem plnovýznamového slovesa, 2. přezentním tvarem perfektivního slovesa, 3. složeným futurem exaktem (vyjadřuje předčasnost v budoucnosti). Neustálenost prostředků pro vyjadřování futura ve staroslověštině se odráží i v překladu latinského participia futura a perifrastických tvarů typu „-urus sum“. Staroslověštinými ekvivalenty ptc. fut. v čsl. památkách se podrobně zabýval V. Konzal a shrnul všechny způsoby překladu vyskytující se ve starých památkách s latinskou předlohou.²⁴

V N_2 a *Bes* jsou prosté tvary latinského participia futura překládány několika způsoby (v našem materiálu se vyskytuje celkem 14 dokladů na tvary prostého ptc. fut. a 7 dokladů na tvary perifrastické): 1. **ptc. prez. akt. perfektivního/imperfektivního slovesa**, 2. **infinitivem + ptc. prez. akt. modálního slovesa (hotěti)**, 3. **supinem**, 4. **infinitivem**, 5. **vedlejší větou přívlastkovou**, 6. **adjektivem**. Distribuce jednotlivých způsobů překladu vypovídá jednak o stáří csl. jazyka překladu, jednak o vlivech pozdějších fází slovanských jazyků.

O starším stadiu slovanského jazyka a tudíž i o přísnějším zachování úzu klasické staroslověštiny v *Bes* svědčí užívání supina po slovesech pohybu při překladu latinského participia futura aktiva, zatímco N_2 na tomtéž místě užívá infinitiv:

1) 9/1: *sed Dominus, qui talenta contulit, rationem positurus redit*

N_2 341c20: *нь g(ospod)ь iže talan'ti razdéli. položiti računь vračaet se*

Pogod 37aβ4: НЪ ГЬ . ИЖЕ ТАЛАНТЫ . РАЗДАД . СЪТЪАЗАНИИ . ПОЛОЖИТЬ ВРАТИТЬ СѦ .

I v jazyku *Bes* je však patrný mírný ústup klasického staroslověnského úzu, např. na místě, kde překládá ptc. fut. akt. po slovese pohybu infinitivem a objektem v akuzativu (stejně jako N_2) místo klasického supina s objektem v genitivu:

²⁴ V. KONZAL 1994. Podle závěrů V. Konzala jsou tvary prostého participia futura překládány: 1. ptc. prez. akt. perfektivního slovesa, 2. ptc. prez. akt. imperfektivního slovesa, 3. ptc. prez. pas., 4. ptc. perf. pas., 5. modálními slovesy, 6. supinem a infinitivem, 7. volně. Tvary v rámci perifrastických konstrukcí jsou převáděny: 1. ptc. prez. akt. perfektivního slovesa + *jesmь, bѣдо, бѣчь*, 2. ptc. prez. akt. imperfektivního slovesa + *jesmь, бѣчь*, 3. modálními konstrukcemi, 4. prostým futurem, 5. infinitivní vazbou.

2) 9/1: *post multum vero temporis positurus rationem revertitur*

N_2 341a10: *po mnozê že vr(ê)m(e)ni vzvracaet' se položití s' nimi račun'*

Pogod 36aα4: ПО МНОЗЪХЪ ЖЕ ЛЪТЪХЪ . ПОЛОЖИТИ . СЪТЪЗАНІЕ . ВЪЗВРАТИТЬ СѦ .

Jasným kroatismem (a zároveň základním prostředkem překladu latinského participia futura) v N_2 je konstrukce **inf. + ptc. préz. modálního slovesa „chotěti“**. Takový způsob překladu mají *Bes* pouze jednou:

3) 10/2: *qui etiam ad damnationis suae cumulum, eum quem natum despiciunt, nasciturum longe ante praesciverunt*

N_2 43c26: *iže oče i na osuž'denie ego grobъ s'tvoriše semu egože roždena nenaviděše. roditi se hoteču daleče prěž'de iz'vêděše.*

Pogod 43aβ9: ИЖЕ БО НА СЪГРОМАЖЕНІЕ . МОУКЪТЪ СВОЕИ . ТОГО НЕГОЖЕ . РОЖЕНА . НЕ ВРЪД ОУЮТЬ . РОДИТИ СѦ . ХОТАЩЪ . ДАЛЕЧЕ ПРЪЖЕ . ВЪДАХОУ .

Ostatní případy výskytu tohoto překladu jsou omezeny na N_2 (v našem materiálu 5x). Na zmíněných místech užívají *Bes* ptc. préz. akt. perfektivního slovesa. N_2 uplatňuje překlad pomocí ptc. préz. akt. u sloves pohybu (v těchto případech se shoduje s překladem v *Bes*) celkem 5x. Za latinské „*venturus, -a, -um*“ používá participia préz. slovesa **grěsti** (ve shodě s *Bes*). V *Bes* je v dalších šesti dokladech užit participia prézenta proti jinému překladu v N_2 (zejména inf. + ptc. préz. modálního slovesa *chotěti*), např.:

4) 1/1: *ex quibus profecto omnibus alia jam facta cernimus, alia e proximo ventura formidamus*

N_2 3b36: *ot nih'že nêka juže s'tvorenaê vidêhomъ. oče i d'rugae priti hoteča viduče da boim'se*

Pogod 2bα1: Ѡ НИХЪЖЕ ОУБО ВСЪХЪ ДРОУГАА БЪВЪША ЮЖЕ ВИДЪХОМЪ . А ДРОУГЪТИХЪ БЛИЗЪ . ГРАДОУЩИХЪ . БОИМЪ СѦ .

5) 26/1: *qui moriturus veniens non aperto utero Virginis exiit*

N_2 126c2: *iže umrěti hotê pride. i ne otvorenomъ d(ê)vi črěvomъ izide*

Pogod 166bβ18: ИЖЕ ОУМРЕТЪ²⁵ . ПРИИДЪТИ . НЕ ВЪВРСТОУ СОУЩЮ . ЧРЕВОУ ДЪВЦА ИЗИДЕ .

²⁵ Jde o tvar supina nikoliv 3. os. sg. ind. préz.

Bes překládají latinské participium futura nejčastěji prostým participiem prézenta aktiva perfektivního či imperfektivního slovesa. Pokud je participiální tvar závislý na slovese pohybu, je v *Bes* přeložen supinem, které však místy ustupuje infinitivu. Základním způsobem překladu latinského participia futura v N_2 je konstrukce infinitivu s participiem prézenta aktiva modálního (pomocného) slovesa *chotěti*. Tato konstrukce nebývá uplatňována u sloves označujících pohyb, neboť jejich prézentní tvary je možno chápat futurálně.

Tvary ptc. fut. akt. se mohou v latině vyskytovat též jako součást zvláštních slovesných složených tvarů, tzv. *opisné konjugace aktivní*. Tvary latinské opisné konjugace aktivní jsou tvořeny participiem prézenta aktiva plnovýznamového slovesa + určitým tvarem slovesa *esse* a vyjadřují staticčnost, že někdo něco chce nebo hodlá udělat. Těmito slovesnými tvary se tedy vyjadřuje kromě obvyklých slovesných významů i modalita.

V našich úryvcích se vyskytují opisné tvary na „-urus“ pouze pro vyjádření latinského opisného prézenta (4x), imperfekta (1x) a infinitivu fut. akt. (2x). To je velmi omezený počet příkladů, ale budeme se snažit alespoň o základní charakteristiku ekvivalentů v *Bes* a N_2 . Obě památky nikdy nepřekládají stejným způsobem. Lze vysledovat opozici mezi překladem *Bes* (ptc. préz. akt. perfektivního/imperfektivního slovesa + příslušný tvar slovesa *byti*) a N_2 (inf. perf./imperf. slovesa + ptc. pomocného (modálního) slovesa *chotěti* + příslušný tvar slovesa *byti*). *Bes* mají v rámci zkoumaného materiálu nápadně ustálený způsob překladu latinské perifrastické vazby. Na všech místech zde uvedených mají tvar ptc. préz. akt. perf./imperf. slovesa s příslušným tvarem slovesa *byti* v časové formě odpovídající času latinského tvaru. N_2 nejčastěji používá infinitiv s ptc. préz. akt. *hotěti*²⁶ + příslušný tvar slovesa *byti*. Na místě:

6) 8/1: *quia, largiente Domino, missarum solemnna ter hodie celebraturi sumus*

N_2 22c33: *êko danasъ v' čas'ť h(rěsto)va rois'tva podajučimъ g(ospode)mъ tri k'ratъ mašu peti hoteče esamъ*

²⁶ Tohoto způsobu překladu ostatně N_2 používá i při interpretaci tvarů prostého participia futura, viz výše.

Pogod 25bβ5: ꙗко ѿѿдрꙗшю ꙗѿви . ѿ литургии чьстии . ꙗ. кратꙗ
 дꙗньсь поюще ꙗсмь .

je opět futurální tvar slovesa pohybu překládán participiem prézenta v obou památkách. V dalším dokladu vykazuje N_2 větší rozrůzněnost překladových prostředků. Latinský tvar pro vyjádření imperfekta překládá infinitivem významového slovesa *iz'baviti* a latinské imperfektum vyjadřuje indikativem imperfekta slovesa *gręsti* (v textu: *g'reděše*) proti *Bes*, které mají obligátní způsob překladu (*izbavja bě*):

7) 20/1: *quia enim illum praedicare veniebat, qui et ex Judaea quosdam, et multos ex gentibus redempturus erat.*

N_2 16a33: ꙗвань в іс'тину проп(о)в(ѣ)дати сего pride іже от іюдѣе і нѣкіе от ѣзікь м'ногіе *iz'baviti g'reděše*

Pogod 99aβ15: ꙗко бо того . проповѣдатъ . прихожаше . иже ѿ ию-
 дѣѿ ꙗтергы . и многы . ѿ ꙗзыкъ избѿва бѣ .

Jednou překládá N_2 indikativem prézenta perfektivního slovesa:

8) 27/3: *qui ergo tranquillitatis tempore non dat pro Deo tunicam suam, quando in persecutione daturus est animam suam*

N_2 327a36: іже бо в тиhosti вр(ѣ)мене не дастъ за б(ог)а sukne svoee.
 како въ вр(ѣ)ме проgoneniѣ дастъ d(u)шу своју

Pogod 177bα2: иже бо въ время . тиxости . не дастъ бѿ ради . ризы
 своѿѿ . како тъ на мoукоу . дадъи єсть . дꙗшю свою .

Bes mají na všech místech opisné (perifrastické) tvary slovesné, s nimiž se v N_2 nesetkáváme. N_2 má bezpochyby smysl pro zachování slovesného času participia, proto i v případě překladu latinských perifrastických tvarů používá opisu s pomocným slovesem *chotěti* (tvoření futura pomocí tohoto modálního slovesa je též prvkem charvátským), a to ve tvaru participia, pro vyjádření daného tvaru latinského.

2.2. Překlad latinských tvarů gerundia a gerundiva

Latinské gerundivum a gerundium jsou jmenné slovesné tvary, které vedle svého participiálního charakteru mají schopnost vyjadřovat i modalitu. Oba slovesné tvary jsou si svým původem i způsobem tvoření velmi blízké, nicméně jejich funkce ve větě jsou rozdílné. Připomeňme si, že klasická staroslověnština je ovlivněna především

řečtinou, a pouze v českém prostředí se v nejstarší době setkáváme s překlady z latinských předloh.²⁷ Teprve na nich můžeme sledovat vývoj překladů gerundiálních a gerundiválních tvarů (řečtina je nemá). Díky blízkosti českého a latinského prostředí je možné očekávat vznik jistého ustáleného způsobu překladu zmíněných latinských tvarů. Předpokládáme, že v charvátském prostředí vznikly první slovanské překlady z latiny ve 12. stol.²⁸ Tato doba je nejméně sto let vzdálena době rozkvětu staroslověnského písemnictví v Čechách, a to se projevuje i na jazyku (zanedbáváním prostředků klasické staroslověnštiny a jejich náhradou latinizujícími konstrukcemi a tvary). Pokusíme se zjistit, zda lze mluvit o ustáleném způsobu překladu obou latinských tvarů, ať již v *Bes* nebo v *N₂*, či v obou textech. Slovanské ekvivalenty gerundiva a gerundia budeme probírat postupně, podle větné členské platnosti a funkce latinského tvaru ve větě.

2.2.1. Překlad latinského gerundia

Tvarem latinské gerundium odpovídá neutru gerundiva. Jeho význam je však aktivní. Užívá se ho jako slovesného substantiva. V našem materiálu se tento tvar vyskytuje celkem na 36 místech, z toho v ablativu 25x, v předložkovém akuzativu (*ad* + akuz.) 10x a jednou je v genitivu. Je překládán několika způsoby: 1. Participiem prézenta aktiva (popř. ptc. prét. akt.), přičemž je participium kongruentní s podmětem věty hlavní. 2. Substantivem v předložkovém pádě. 3. Jiným způsobem (aktivním určitým slovesným tvarem, supinem, ptc. préz. pas.).

Nejčastějším způsobem překladu latinského gerundia je v obou památkách **participium prézenta aktiva kongruentní s podmětem hlavní věty** (1.), v ojedinělých případech je ve stejném pádě jako gerundium v latině. Tento způsob překladu odpovídá významu latinského gerundia. Zachovává jmenný tvar slovesný s aktivním významem. V obou památkách se shodně nachází tento překlad na 14 místech, např.:

²⁷ *Kij, Bes, VencNik*. V charvátské oblasti, kde též vznikaly překlady z latiny, nenacházíme takto staré památky. Nejstarší dochované rukopisy jsou ze 14. stol.

²⁸ Vliv řečtiny a jazyka cyrilometodějských památek na církevní slovanštinu charvátské redakce není dosud dobře probádán. Nevíme, do jaké míry se zde objevují grecismy a prvky klasické staroslověnštiny.

1) 25/1: *Maria Magdalena, quae fuerat in civitate peccatrix, amando veritatem, lavit lacrymis maculas criminis*

N₂ 124a10: mariê magdalêna, êže b(ê)še v gradê grêšnica ljubeči istinu umi sl'zami sk'vr'ni grêhovъ

Pogod 157aβ8: мАРЬѢ МАГДАЛЪНИ . ѦЖЕ БѢ ВЪ ГРАДѢ . БЛОУДЪ НИЦА . ЛЮБАШИ ХА . ѡМЫ . СЛЪЗМИ . СКВЪРНТЫ ГРѢХОВЪНЪѦ .

2) 36/2: *aeterno ejus convivio male vivendo contradicunt.*

N₂ 178c15: a z'lo živuče prot(i)vu gl(agol)juty

Pogod 263bα17: ВѢЧНОМОУ ЈЕГО ПИРОУ . ЗЛѢ ЖИВОУЩЕ . ѡРѢКАЮТЬ СѦ .

Bes mají někdy místo participia prézenta aktiva participium préterita:

3) 6/1: *quem enim praecurrens mundo nuntiaverat, hunc moriendo et ad inferos praecurrebat*

N₂ 8c3: egože bo roždenъ pred'têkalъ bêše miru v'z'vês'titi. sego umirae oče i v preis'podnihъ vz'vêstiti podobaše

Uvar 16aα28: И ЈЕГОЖЕ БО ПРѢДІТЕКА ПОВѢДѢЛЪ БѢ И ВѢДАЛЪ ТОГОЖЕ ОУМЪРЪ ВЪ АДЪ ПРѢДИТЕКАЪ БЪ

4) 26/7: ... *quia dum ille ad fidem palpando reducitur, nostra mens, omni dubitatione postposita, in fide solidatur*

N₂ 392b5: êko eg'da onъ k' veri osezae d'voêše se naša misalъ v' sego d'voeniê položeniju va veru ut'vr'ždaet' se

Pogod 171bα15: ѦКО ВЪНЕГДА ѡНЪ . ѡСАЗАВЪ . ПРИВЕДЕ СѦ КЪ ВѢРѢ . НАША МЫСЛЬ . ѡНОУДЪ РАЗМЪШЛЕНИЮ . ѡАТОУ НА ВѢРОУ ОУТВЪРЖЕНА ЈЕСТЬ .

V rámci zkoumaných dokladů se projevuje větší rozkolísanost *N₂* v překladu gerundiálních tvarů, které nejsou mnohdy ani správně pochopeny. *N₂* např. překládá dvě gerundia participiem prézenta aktiva kongruentním, avšak další dva stejné latinské tvary substantivem v patričním pádě:

5) 10/7: *superbiendo, inobediendo, visibilia sequendo, cibum vetitum gustando, discessimus*

N₂ 46c17: grdos'tiju nepos'luhomъ očitо s'lêdeče piču v'z'branenu v'kušajuče otv'stupihomъ

Pogod 47aα13: ГОРДѢЮЩЕ . НЕ ПОСЛУШАЮЩЕ . ВИСТЪНАѦ БО . ЛЮБАШЕ . СЪНѢДИ ВЪЗБРАНЕНЪѦ . ВЪКОУШАЮЩЕ . ѡПАДОХОМЪ .

Podobně na dalším místě překládá N_2 první gerundium participiem, kdežto druhé, s prvním souřadné, verbem finitem, čímž se mění syntaktické vztahy větné i mezivětné. *Bes* mají na tomto místě ekvivalent pouze za jedno sloveso:

6) 21/1: *volo ut inter sacra missarum solemnia lectionem sancti Evangelii non dictando, sed colloquendo edisseram*

N_2 121a27: *hoču . da meju s(ve)tími mašь čast'mi č(ь)tenie s(ve)tago e(van)j(eli)ê na gl(agol)e ispravlju.*

Цвар 74aβ10: *ХОЦЮ . ДА НА ЧЬСТИ ВЕЛИКЪХЪ ЧТЕНИИ . ЧТЕНИЕ СИГО СОУАНГЛИИ . НА ИСПРАВЛАНА СЪМ ВСЕМ*

Zcela zřetelná je tendence překládat jednotlivé pády gerundia různými prostředky. *Bes* nepřekládají ablativ gerundia participiem préz. aktiva pouze ve dvou případech (jednou užívají konstrukce nom. + inf., jednou ptc. préz. pas. nebo 1.os.pl.ind.préz.). Tak ptc. préz. akt. (kongruentní s podmětem věty hlavní) je možné považovat za ekvivalent latinského ablativu gerundia, a to zejména v *Bes* (N_2 má překladové prostředky mnohem rozkolísanější a na mnoha místech svědčí jeho text o překladatelově nepochopení syntaktických vztahů v latinské předloze). V N_2 se objevují jiné způsoby překladu abl. gerundia:

1. Adverbium (3x); za lat. *diligendo, amando* je slovanské *ljubitelno*:

7) 37/2: *constat ergo quia amando debet odisse proximum, qui sic eum odit sicut semetipsum.*

N_2 332d8: *Postavi ubo k(a)ko ljubit(e)l'no imat' se nenavideti bližnago. iže t(a)ko ego nenavidit' êk(o) s(a)ť s(e)be*

Pogod 277bα22: *ЈВЛАЈЕТЬ БО . ЈАКО ЛЮБАЦИ . ДОСТОИТЬ . <НЕ>НАВИДѢТИ БЛИЖИКОУ . ИЖЕ ТАКО . ЈЕГО . НЕНАВИДИТЬ . ЈАКОЖЕ СЕБЕ . САМОГО .*

2. Verbum finitum zachovává význam gerundia, nevystihuje však jeho syntaktickou platnost v latinské větě:

8) 15/1: *exponendo ergo quod dixit figurate se loqui innotuit*

N_2 64b6: *is'tl'kova ubo g(ospod)ь eže samь soboju gl(agol)alь e(stь)*

Pogod 74bα3: *ИСПРАВЪ ЖЕ ОУБО ЈЕЖЕ РЕЧЕ . ШЕБРАЗЪНЪ СЪ . ГЛАТИ СКАЗА .*

3. Substantivum je v N_2 na třech místech v akuzativu, jde však o nepřesný překlad, kde jsou porušeny syntaktické vztahy větných členů:

9) 16/2: *tentando superavit, quia sibi eum per consensum subdidit*

N₂ 75c12: is'kušenie premože êko s(e)bê ego miš'lenie povinu

Pogod 80aβ22: и ѡкоушаѡ . побѣди . ѡко к тѣбѣ ꙗко възведохъ

V jiném dokladu má *N₂* předložkovou vazbu „*v* + lok. subst.“, která vystihuje latinský ablativ, zde ve funkci lokálu:

10) 25/1: *exquirebat quem non invenerat, flebat inquirendo, et amoris sui igne succensa*

N₂ 124b2: i v'ziskaše egože ne obret'si plakaše . v' iskan'i i v ljub'vi ego važgana

Pogod 157bα20: искаше єгоже не ѡбрѣтши . плакаше . искоуши . любѣве своєю . ѡгньмь . раждѣжена

Latinský předložkový akuzativ gerundia bývá překládán předložkovým pádem slovanského deverbativního substantiva (nejčastěji „*na* + akuz.“ a „*k* + dat.“):

11) 34/2: ... *et non solum ad colloquendum, sed etiam ad convescendum recepti sunt*

N₂ 178d23: i ne k' samomu g'(agol)aniju. na i oče i k' êdeniju m(i)l(o)sti priêti sutъ

Pogod 234bα6: и не то єдино . єже на ꙗланіє . нъ и на ѡденіє . приѡти соутъ .

Překlad spojení „*ad* + akuz. gerundia“ je patrně ustálenější než překlad ablativu gerundia, a to zejména v *N₂*. Náš materiál je však příliš omezený na to, abychom mohli tuto hypotézu uspokojivě dokázat a doložit.

2.2.2. Překlad latinského gerundiva

Gerundivum je svého druhu pasivní participium. Při překladu tohoto tvaru do jiného jazyka se volí různé způsoby, podle aktuálního významu tvaru v kontextu. Gerundivum může znamenat: 1. děj, který bude konán, 2. děj, který má být konán, 3. děj, který se právě koná. Proto musíme při porovnávání překladů věnovat zvýšenou pozornost významu tvaru na daném místě, či eventuální možnosti chápání tvaru více způsoby. Gerundivum může mít ve větě různou členskou platnost. Stojí buď ve funkci přívlastku, nebo doplňku.

Gerundivum ve funkci přívlastku je v našem materiálu (vyskytuje se na 10 místech) překládáno: 1. **substantivem**, 2. **infinitivem**, 3. **pariti-**

cipiem prézenta pasíva kongruentním s objektem v akuzativu. Nejfrekventovanějším způsobem překladu gerundiva ve funkci přívlastku je předložková vazba substantiva deverbativního. Jedná se o korektní překlad, vyjadřující slovesný význam gerundiva:

1) 19/1: *regnum coelorum homini patrifamilias simile dicitur, qui ad excolendam vineam suam operarios conducit*

N_2 61d35: *c(êsa)rstvo n(e)b(e)skoe o(ť)cu čeladi podob'no biti pravit' se iže na dēlanie vinograda s'voego dēlateli privodit' se*

Pogod 90aβ1: ЦРЎТВИЊЕ . НѢСЪ ѠЦЮ БОГАТОМОУ . ПОДОБНО РЕЧЕТЬ СѦ . ИЖЕ НА ДѢЛАНІЕ . ВИНОГРАДА СВОЮГО . ДѢЛАТЕЛА ВЪВЕДЕ

Mezi doklady se objevují i jiné způsoby překladu. Zajímavý je především překlad slovanským participiem prézenta pasíva (N_2):

2) 29/1: *ad insinuandam quoque veritatem dominicae resurrectionis notandum nobis est*

N_2 150d26: *na vêrimu rêsnotu g(ospodь)na v'skrês'niê znano n(a)ť e(stь).*

Pogod 187bα9: НА РАЗОУМѢНІЕ ЖЕ . ИСТИНЫ . ГНѦ ВЪСКРЪСНІЮ . ПОВѢДАТИ НАМЪ ІЕСТЬ .

Bohužel nelze vyvodit obecnější závěr o zastoupení jednotlivých způsobů překladu v *Bes* a N_2 , neboť máme k dispozici velmi omezený materiál.

Gerundivum ve funkci doplňku se vztahuje buď k podmětu nebo k předmětu, a tím je dán i jeho různý význam. Pokud se vztahuje k podmětu, má význam nutnosti, náležitosti, pokud se vztahuje k předmětu, značí účel, cíl.

Gerundivum v doplňku ve vztahu k předmětu je v našem materiálu zastoupeno pouze na pěti místech a je přeloženo: 1. **infinitivem**, 2. **adjektivem**. Malé množství dokladů nám neumožňuje vyvodit jakékoli závěry o překladových ekvivalentech v obou památkách.

Gerundivum v doplňku ve vztahu k podmětu a ve spojení s určitým tvarem slovesa *esse* tvoří v latině tzv. opisnou konjugaci pasívní. Pokud připustíme existenci jakési opisné konjugace aktivní v csl. (jakožto ekvivalent tvarů lat. opisné konjugace²⁹), nemůžeme nechat bez

²⁹ Poprvé vyslovil hypotézu o existenci tvarů „opisné konjugace aktivní“ ve staroslovenštině F. V. MAREŠ 1963; dále V. KONZAL 1994.

povšimnutí překlad tvarů latinské opisné konjugace pasivní a jejich ekvivalentů v csl. jazyce. Ve zkoumaném materiálu máme relativně velké množství dokladů opisné konjugace pasivní, celkem 39 míst. Ty jsou přeloženy několika způsoby: 1. participiem prézenta pasíva + učitým tvarem slovesa *byti* (původce děje bývá vyjádřen dativem), 2. infinitivem + určitým tvarem slovesa *byti*, 3. adjektivem nebo participiem perf. pas., 4. jiným způsobem.

Je zřejmé, že v obou památkách se objevuje více méně ustálený překlad tvarů latinské opisné konjugace pasivní. Z našeho materiálu je patrné, že *Bes* mají zcela jednoznačný ekvivalent pro tyto tvary: **inf. + určitý tvar slovesa *byti***, přičemž původce děje je vyjádřen dativem (v N_2 bývá obvykle gerundivum přeloženo participiem prézenta pasíva). Tento prostředek se vyskytuje téměř ve všech případech (35x) zde zkoumaných, např.:

1) 6/1: *quaerendum nobis est, fratres charissimi ...*

N_2 8b2: *ičimo n(a)ть estь br(a)t(i)ê milěiša ...*

Uvar 15bβ20: *искати єсть намъ братїє драгаѧ ...*

Pouze na dvou místech těsně na sebe navazujících se shodují *Bes* s N_2 záměnou obvyklého infinitivu *Besěd* za ptc. préz. pas. obvyklé v N_2 :

2) 40/1: *prius servanda est veritas historiae, et postmodum requirenda spiritalis intelligentia allegoriae*

N_2 84b3: *pr'vo hramina (!) e(stь) rēs'nota č't(e)niê. i potomь v'zis'kaema duhov'ni razumь t'lkovaniê*

Uvar 171bα6: *.д. є хранима єѿ истина оуставъты и потомь възискає-мо дѣхвнъти разоумъ дѣхвнхъ плодъ*

Na místě, které bylo překladatelem pochopeno mylně, mají *Bes* ptc. prêt.:

3) 33/1: *Sed jam textum sancti Evangelii percurrentes, ipsum quoque ordinem quo venerit sananda, videamus*

N_2 104c33: *na juže postavu s(veta)go e(van)j(e)liê pret'ekuče onimь ubo činomь imže obrêtê zdravi smotrêm'*

Pogod 224bβ8: *нъ оуже поставъ . ѿтаго єоуанѣгліа . прогѣлючи . тѣмъ же . строишь . имже прииде . исцѣленоу видимъ .*

Jistá shoda v překladatelské technice N_2 a *Bes* je patrná v případech (celkem 9), kdy se N_2 shoduje s *Bes* v překladu typickým ekvivalentem užívaným v *Bes*, infinitivem s urč. tvarem slovesa *byti*:

4) 25/1: *qua in re pensandum est hujus mulieris mentem quanta vis amoris accenderat*

N_2 124a34: v sei riči misliti e(stь) v' sei ženi misli br(a)tiê m(i)lêiša k(a)ko sila ljub'vi v' nei vžegla se

Pogod 157bα12: В СЕИ ЖЕ РЪЧИ . РАСМОТРИТИ ЁСТЬ . СЕИ ЖЕНТЫ МЫСЛЬ . КОЛЬ ВЕЛИКА СИЛА . ЛЮБЪВЪ РАЖДИЗАЮТЬ .

5) 27/2: *qua in re, fratres charissimi, solerter intuendum est quod ...*

N_2 326d9: Togo r(a)di br(a)tiê m(i)lêiša čьstno smotriti estь. č'to ...

Pogod 176aβ22: В СЕИ ЖЕ РЪЧИ . БРАТИИ ДРАГАЯ . С ПЕЧАЛЬЮ . СМОТРИТИ ЁСТЬ . ЁЖЕ ...

V N_2 nejsou prostředky pro překlad latinských tvarů opisné konjugace pasivní ustáleny. Vedle převažujícího způsobu překladu konstrukcí **ptc. préz. pas. + urč. tvar slovesa byti** (20x) v dokladech č. 6 a 7 se vyskytuje i překlad pomocí **modálního výrazu a infinitivu významového slovesa** (dokl. č. 8 a 9):

6) 16/1: *sed sciendum nobis est quia tribus modis tentatio agitur ...*

N_2 75b33: na vidimo namь estь êko trimi zakoni is'kušenie t'vorit' se ...

Pogod 79bβ22: НЪ ВИДЪТИ НАМЪ ЁСТЬ . ЈАКО ТРЪМИ . РЪЧЬМИ . ШКОУШЕНИЕ . ТВОРИТЬ СѦ ...

7) 20/1: *quia autem gentilitas colligenda erat, et Judaea pro culpa perfidiae dispergenda*

N_2 16b5: i êko ubo êzičaska zbiraema bêhu ijudêska že never'stviê grêhotь razaraema

Pogod 99bα3: ЈАКО ОУБО ЈАЗЫКЪ . СВЪЗКОУПИТИ БАШЕ . ЈИУДЪИ . ПО ГРЪХОУ . НЕВЪРОВАНИЈА . РАЗИТИ СѦ БАШЕ

8) 21/4: *quaerendum nobis est cur, nominatis discipulis, Petrus designatur ex nomine*

N_2 122b3: iskati dostoiť v(a)ť br(a)tiê m(i)lêiša. začь vse uč(e)n(i)ki vкупь r(e)če. a p(e)tra vlačimь imenemь nar(e)če

Pogod 134bα12: ВЪЗИСКАТИ . НАМЪ ЁСТЬ . ПО ЧТО НАРЕЧЕНОМЪ . ОУЧЕНИКОМЪ . ПЕТРЪ ИМЕНЕМЪ . ВЪЗЪИВАЮТЬ СѦ

9) 11/4: *hoc jam, fratres charissimi, timendum est potius quam exponendum*

N₂ 351a28: togo ubo br(a)tiê veče podobaetъ boêti se. ne is'tlkovati trê-buimъ

Pogod 50aα19: сего оуж е братиѣ . драгаѣ . боѣти сѣ ѣсть . паче а не инъѣ исказати .

N₂ používá i dalšího způsobu překladu, a to adjektivem, resp. ptc. prët. pas. (8x):

10) 38/1: *sed quaerendum prius est an ...*

N₂ 187b19: da pr'vo iskat(e)l'no e(stъ). аѣе ...

Pogod 287aα22: нъ възискати . преже ѣсть . или ...

9) 15/3: *notandum etiam quod duo sunt quae divitiis jungit ...*

N₂ 65a24: z'nano takoe estъ da d'voê sutъ êže bogatast'viju prilagajut' se ...

Pogod 76bα22: казати же оубо . ѣко двѣ рѣчи ѣста . иже къ бѣтъ-ствию . приложита сѣ

Z našeho materiálu je patrné, že *Bes* mají zcela jednoznačný a pravidelně užívaný ekvivalent za latinskou opisnou konjugaci pasívní: inf. + určitý tvar slovesa *byti*, přičemž původce děje bývá vyjádřen dativem. Naproti tomu v *N₂* nejsou prostředky pro překlad této latinské konstrukce zcela ustáleny. Vedle převažujícího způsobu překladu pomocí konstrukce ptc. prët. pas. + urč. tvar slovesa *byti* (20x), se na několika místech shoduje překlad *N₂* s *Bes* (9x) v použití inf. + urč. tvaru slovesa *byti* (překlad převažující v *Bes*). *N₂* však používá i překladu adjektivem či participiem préterita pasíva (8x).

Z rozboru překladu latinských tvarů ptc. fut, gerundia a gerundiva v *Bes* a *N₂* vyplývá, že *Bes* mají ustálenější překladové prostředky. V *N₂* se i zde, podobně jako v případě překladu latinských syntaktických konstrukcí, projevuje vliv latiny na csl. jazyk této památky. Jde zejména o překlady tvarů gerundiva, které *N₂* vyjadřuje tvary participia pasíva, jež formálně odpovídají latinskému gerundivu (zejména v případě gerundiva v doplňku ve vztahu k podmětu). Naproti tomu se v jazyce *N₂* objevuje výrazný kroatismus, a to v používání analytických tvarů futura, v nichž je pomocným (nikoli modál-

ním) slovesem slovo *chotěti*, pomocí něhož se vytváří futurum v chorvatštině.

Základní rozdíly v překladové technice textu homilií v *Bes* a *N₂* jsou dány jednak stářím jazyka překladů, jednak prostředím, v němž překlady vznikly. Mladší stadium jazyka se v *N₂* projevuje zejména v ústupu syntaktických prostředků klasické staroslověnštiny a v jejich náhradě latinismy a kroatismy. Tato základní charakteristika rozložení překladových prostředků v *Bes* a v *N₂* je materiálově doložena pro všechny syntaktické vazby a gramatické tvary zde zkoumané. Ať již hraje roli v rozdílnosti překladové techniky obou památek ten či onen důvod, ten či onen vliv, nezbyvá než konstatovat větší celistvost a ustálenost systému překladových prostředků v *Bes* i větší přesnost a plynulost textu *Bes* ve srovnání s překladem *N₂*, v němž v důsledku rozkolísanosti překladových prostředků a volnosti interpretace působí jazyk jako celek nejednotně, místy až neuměle.

LITERATURA:

- BLÁHOVÁ E., 1973: *Nejstarší staroslověnské homilie (Syntax a lexikon)*, Praha 1973;
- BLÁHOVÁ E., 1993: *Ke klasifikaci českokírkevněslovanských památek*, *Slavia* 62, 1993, 427-442;
- DURIDANOV I., 1991: *Gramatika na starobalgarskija ezik*, Sofia 1991;
- HADERKA K., 1964: *Sočetanija subjekta svjazannogo s infinitivom v staroslavjanskich i cerkovnoslavjanskich pamjatnikach*, *Slavia* 33, 1964, 534 - 557;
- HORÁLEK K., 1954: *Evangeliiáře a čtveroevangelia*, Praha 1954;
- KONZAL V., 1994: *Latinské participium futuri v staroslověnském překladu*, *Slavia* 63, 1994, 193-205;
- MAREŠ F. V., 1963: *Česká redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého (Dvojeslova)*, *Slavia* 32, 1963, 417 - 451;
- MRÁZEK R., 1963: *Datel'nyj padež v staroslavjanskom jazyke*. In: *Issledovanija po sintaksisu staroslavjanskogo jazyka*, Praha 1963, 225 - 261;

NEČÁSEK L., 1957: *Staroslověnské dativní vazby participiální a jejich předlohy v řeckém textu evangelií*, Slavia 26, 1957, 13 - 30;

PACNEROVÁ L., 1964: *Sintaksis infinitiva v staroslavjanskich evangel'skich kodeksach s točki zrenija tehniki perevoda*, Slavia 33, 1964, 534-557;

POLÁK V., 1948: *Poznámky k staroslověnskému dativu absolutnímu*, Slovanské studie, Praha 1948;

REINHART J. M., 1980: *Methodisches zu den lexikalischen Bohemismen im Tschechisch-Kirchenslavischen am Beispiel der Homilien Gregors des Grossen*, Wiener slavistisches Jahrbuch 26, 1980, 46 - 95;

REINHART J. M., 1990: *Eine kroat.-kslav. Redaktion des Bibeltextes im 12. Jahrhundert*, Wiener slavistisches Jahrbuch 36, 1990, 193 - 241;

REINHART J. M., 1994: *Izvlačenja besed na jevangeliu Grigorija Dvoeslova v izborniku 13. veka*, Polata k' nigopisnaja 25-26, 1994, 129-145;

STANISLAV J., 1933: *Dativ absolutný v starej cirkvevej slovančine*, ByzSlav 5, 1933-34, 1-112;

VEČERKA R., 1961: *Syntax aktivních participií ve staroslověnsčině*, Praha 1961;

VEČERKA R., 1989: *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax I.*, Freiburg 1989;

VEČERKA R., 1993: *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax II.*, Freiburg 1993;

Edice:

II. Novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. Župni arhiv Novi Vinodolski. (Fototipsko izdanje). Uvod. Bibliografija. MARIJA PANTELIĆ, ANICA NAZOR. Zagreb 1977;

Patrologia Latina, tomus LXXVI., ed. J.-P. MIGNE, Paris 1849.

R é s u m é

40 homilií na evangelia bylo sepsáno papežem Řehořem Velikým latinsky na přelomu 6. a 7. stol. Do staroslověnštiny byly přeloženy kompletně v 11. stol. a tento překlad byl tradován v opisech ruské redakce církevní slovanštiny. Druhý slovanský překlad byl pořízen zřejmě o něco později (12.-13. stol.) v Chorvatsku jako součást breviáře (homiletická čtení).

Ze srovnání překladatelské techniky použité v těchto dvou verzích vyplývá, že jak při překladu gramatických konstrukcí, tak při překladu lat. gramatických tvarů text *Besěd* zachovává z velké části úzus staroslověnský. Latinská vazba akuz. s inf. se v *Bes* překládá nejčastěji vazbou akuzativu participia s akuzativem jména nebo vazbou dativu s infinitivem. Ablativ absolutní je překládán výhradně klasickým dativem absolutním. Gramatické tvary participia fut. akt. a tvary latinské opisné konjugace aktivní překládají *Besědy* participiem prézenta; gerundivum (zejména tvary lat. opisné konjugace pasivní) pak infinitivem plnovýznamového slovesa + určitým tvarem slovesa *byti*. V N_2 se přibližně v poměru 1:1 vyskytují prostředky klasické staroslověnštiny a prvky inovované, u nichž se projevují dvě tendence ve volbě překladových prostředků. Při překladu gramatických konstrukcí inklinuje překlad N_2 k nápodobě latinských syntaktických konstrukcí a k jejich kalkování (vazba akuzativu s infinitivem bývá překládána touž konstrukcí i v N_2 ; vazba abl. absolutního je překládána kalkem, instrumentálem absolutním). Překlady specificky latinských gramatických tvarů v sobě obsahují prvky chorvatského jazyka. Ptc. futuri akt. (i příslušné tvary perifrastické konjugace) bývá překládáno konstrukcí ind. nebo ptc. préz. slovesa *chotěti* + inf. významového slovesa. Gerundium a zejména gerundivum vykazuje v N_2 nejednotný překlad (jednak participiem préz. akt. + urč. tvar slovesa *byti*, jednak modálním výrazem + inf. plnovýznamového slovesa).

V překladu *Besěd* je patrné užívání ustáleného způsobu překladu a ustálených překladových prostředků pro jednotlivé pro latinu charakteristické gramatické tvary a konstrukce. Naproti tomu v N_2 nelze hovořit o jednotném a ustáleném systému překladových prostředků. Opouštějí klasické staroslověnské prvky a zavádějí prvky nové, latinizující a kroatizující.

S u m m a r y

THE 40 HOMILIES ON THE GOSPELS BY THE POPE GREGOR THE GREAT INTO THE OLD CHURCH SLAVONIC

The 40 homilies on the gospels were written in Latin by the pope Gregor the Great at the turn of the 6th and the 7th century. They were completely translated into the Old Church Slavonic language (OCS) in the 11th century. This version then passed on in copies of the Russian redaction of the Church Slavonic language. The second Slavic translation has been made obviously a little bit later (in the 12th - 13th cent.) in Croatia as a part of the breviary (as homiletic reading).

The text of the *Besědy*, as in the translation of the grammatical constructions, as in the translation of the grammatical forms, keeps from the big part the OCS usage. This conclusion follows from the comparison of the translational technics used in these two versions. The Latin construction, accusative with infinitive, is in the *Besědy* frequently translated by the construction of the accusative of the participle with accusative of the name (substantive, adjective, pronom) or by the construction of the dative with infinitive. Ablative absolute is translated only by the classical construction dative absolute. Grammatical forms of the active future participle and forms of the Latin active periphrastic conjugation *Besědy* translate by the present participle; gerundivum /especially forms of the Latin passive periphrastic conjugation) then by infinitive of the meaningful verb + the finite form of the verb „byti“ (= to be). In the *N₂*, approximately in ratio 1 : 1 occur the means of the classical OCS and that ones, which are inovated. In the way of „modernization“ there are two tendencies of the choosing of the new translational means; while translating the grammatical constructions the version of the *N₂* inclines to the imitation of the Latin syntactic constructions and to the word by word translation (the construction of the accus. with infinitive is used to be translated by the same construction, the construction of the ablative absolute is translated „word by word“ by instrumental absolute). The translations of the specific Latin grammatical forms include the elements of the Croatian language. Future active participle (and the due forms of the periphrastic conjugation) is used to be translated by the construction of the present participle of the verb „chotěti“ (= to want) + infinitive of the meaningful verb. Gerundium, and especially gerundivum shows in the *N₂* not unified translation (on the one hand by the

present active participle + inf. of the verb „byti“ (= to be), on the other hand by the modal expression + inf. of the meaningful verb).

In the translation of the *Besědy*, there is visible the usage of the stable way of the version and of the stable translational means for single characteristic Latin grammatical forms and constructions. On the other hand, in the case of the N_2 we can not possible to speak about uniform and stable system of the translational means, which are in fact loosing the classical OCS elements and establishing the new Latin and Croatian elements.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 23. veljače 1996.

Autor: Petra Fetková

Slovanský ústav,

Prag